

Sociologie města

20. a 21. století

**Slavomíra
Ferenčuhová**

Základy
sociologie

Ediční rada SOCIOLOGICKÉHO NAKLADATELSTVÍ:

Luděk Brož, PhD. (Etnologický ústav AV ČR, v.v.i.)

Prof. PhDr. Miloš Havelka, CSc. (Univerzita Karlova)

Prof. PhDr. Jan Holzer, Ph.D. (Masarykova univerzita)

PhDr. Helena Kubátová, Ph.D. (Univerzita Palackého)

† Prof. PhDr. Miloslav Petrusek, CSc. (Univerzita Karlova)

PhDr. Jiří Šafr, Ph.D. (Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.)

Mgr. Zuzana Uhde, Ph.D. (Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.)

Ing. Alena Vodáková, CSc.

Sociologie města 20. a 21. století

**Slavomíra
Ferenčuhová**

Praha – Brno 2013

**muni
PRESS**

Masarykova univerzita

Sociologické nakladatelství

klíčová slova: sociologie města, urbánní studia, sociologická teorie, dějiny sociologie, výzkum měst, střední Evropa, 20. století

Kniha vznikla díky podpoře Grantové agentury České republiky pro postdoktorský projekt GPP404/12/P742 „Sociologie města 20. a 21. století: klíčové problémy, diskuze a trendy“.

Vydalo Sociologické nakladatelství (SLON) v koedici s Masarykovou univerzitou, Praha – Brno 2013.
Vydání první.

Ediční řada Základy sociologie, 11. svazek.
Redigují Markéta Sedláčková, Jiří Šafr, Alena Miltová a Jiří Ryba.
Jazyková redaktorka Renata Hromadová. Odpovědná redaktorka Alena Miltová.

Odborně posoudili JUDr. Michal Illner a doc. RNDr. Martin Ouředníček, Ph.D.

Návrh obálky, grafická úprava a sazba Studio Designiq.
Vytiskla tiskárna Triangl, a. s., Beranových 65, Praha 9 – Letňany.

Adresy vydavatelů:
Alena Miltová, Rabyňská 740/12, 142 00 Praha-Kamýk
Jiří Ryba, U Národní galerie 469, 156 00 Praha-Zbraslav

Adresa nakladatelství:
SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ
Jilská 1, 110 00 Praha 1
redakce@slon-knihy.cz
www.slon-knihy.cz

Copyright © Masarykova univerzita 2013
Copyright © Slavomíra Ferenčuhová 2013

ISBN 978-80-210-8625-8 (online : pdf) (Masarykova univerzita. Brno)
ISBN 978-80-210-6559-8 (brožovaná vazba) (Masarykova univerzita. Brno)
ISBN 978-80-7419-162-6 (brožovaná vazba) (Sociologické nakladatelství /SLON/. Praha)

Obsah

Poděkování	10
Úvod	11
O čem je tato kniha a proč	13
Co čtenáři a čtenářky v knize najdou a co už ne	18
VÝZKUM A TEORETICKÉ ÚVAHY O MĚSTĚ PŘED USTAVENÍM URBÁNNÍ SOCIOLOGIE	25
Kapitola 1 Popisy městské chudoby a dělnická třída v anglických průmyslových městech	32
Friedrich Engels a „velká města“ průmyslové Anglie	32
<i>Podmínky života dělnické třídy</i>	32
<i>Pohled na město</i>	36
Charles Booth a prostorové aspekty socioekonomické nerovnosti	38
<i>Boothovo zkoumání londýnské chudoby</i>	38
<i>Prostorový rozměr chudoby a přínos pro sociologii města</i>	40
Kapitola 2 Evropské kořeny akademické sociologie města a urbánní teorie	44
Pospolitost a společnost Ferdinanda Tönniese	45
<i>Nevyhnutelný historický vývoj a antagonismus ve společnosti</i>	45
<i>Tönnies a město</i>	48
<i>Role města v Tönniesově výkladu a jeho čtení v urbánních studiích</i>	52
Georg Simmel a velkoměsto – klíčová inspirace pro sociologii města	55

<i>Role města v sociální změně – výsledek, médium či příčina změny?</i>	56
<i>Simmelova analýza modernity</i>	59
Definice města podle Maxe Webera	61
CHICAGSKÁ ŠKOLA URBÁNNÍ SOCIOLOGIE	65
Kapitola 3 Definice města, teoretická perspektiva a klíčové výzkumy z počátku 20. století	69
Text, který dal vzniknout sociologii města?	69
Perspektiva lidské ekologie (human ecology)	73
Kapitola 4 Chicagská sociologie města v podání Louise Wirtha	79
Ghetto	80
Humánní ekologie podle Wirtha	83
Plánování měst a sociologie bydlení – praktické využití sociologie města	86
Urbanismus jako způsob života – Wirthův klíčový příspěvek k teorii města	88
Kapitola 5 Chicagská škola sociologie města ve zpětném pohledu	95
Hlavní body kritiky chicagské školy a humánní ekologie	97
<i>Pochybnosti o ekologické teorii a teorii urbanismu – chicagská škola a její nedokonalé vysvětlování sociálního jednání</i>	98
<i>Je vůbec možná sociologie města?</i>	105
URBÁNNÍ STUDIA OD SEDMDESÁTÝCH LET	
20. STOLETÍ: NOVÁ PARADIGMATA	109
Kapitola 6 Neoweberiánská větev sociologie města podle díla Raymonda Pahla: sociálně-prostorové nerovnosti a role manažerů	115
Sociálně-prostorová struktura města podle Raymonda Pahla	116
Sociologie města existuje – anebo by alespoň mohla	120
Vliv přístupu na střední Evropu	124
Kapitola 7 Marxistická teorie města, politická ekonomie a nové školy urbánních studií	128
Kontext vzniku perspektivy	128
Klíčová díla a témata marxistické urbánní teorie	132

Kapitola 8 Ohlédnutí po sto letech: sebereflexe oboru a otevřené debaty	142
Sociologie města – krize, slabá místa a místy naděje	142
<i>Nejasné hranice a obsah disciplíny</i>	142
<i>Sociologie prostorových vztahů aneb kam míří sociologie města?</i>	144
Urbánní studia namísto sociologie města?	148
Obyčejná města, kosmopolitní teorie a nová komparativní urbánní studia	151
<i>Kritika omezenosti „mezinárodní“ urbánní teorie</i>	152
<i>Projekt kosmopolitních urbánních studií a postkoloniální teorie města</i>	155
<i>Obyčejná města</i>	157
<i>Vliv konceptu „obyčejných měst“ a projektu kosmopolitní teorie města</i>	159
Je možná komparativní historie urbánních studií?	163
<i>Vědomí zakotvenosti</i>	164
<i>Analýza jiných příběhů a historií odjinud</i>	166
<i>Nové čtení klasických prací</i>	167
<i>Mapování propojení mezi různými místy, kde se tvoří vědění</i>	169
Co bude dál?	170

SOCIOLOGIE MĚST V ČESKÉ REPUBLICE

A ČESKOSLOVENSKU 173

Kapitola 9 Urbánní sociologie v Československu před rokem 1989	176
Sociologie města v Československu v období státního socialismu	178
<i>Potřeba aplikované sociologie města: problematika bydlení a plánování rozvoje sídel</i>	180
Sociologie města před rokem 1989 na příkladu práce Jiřího Musila	185
<i>Zkoumání problematiky asanací, sídlišť a sociologie bydlení</i>	186
<i>Socialistická urbanizace a sociální a prostorové struktury socialistického města</i>	195

Kapitola 10 Urbánní studia v České republice	
po roce 1989	204
Obory a klíčová témata urbánních studií v Česku	
po roce 1989	206
<i>Bydlení, urbánní politiky a otázky správy</i>	208
<i>Nové fenomény v měnících se městech</i>	210
<i>Teoretické přesahy</i>	213
<i>Etnografie, kvalitativní metody a (prozatím)</i>	
<i>okrajová témata urbánního výzkumu</i>	216
Kapitola 11 Urbánní studia v České republice	
v propojení s mezinárodní tvorbou	219
Reakce na mezinárodní tvorbu	222
Reakce na práce autorů ze „socialistických zemí“	224
<i>Letmé odkazy na práce</i>	224
<i>Setkání autorů v debatách: případ diskuse</i>	
<i>o socialistické urbanizaci</i>	226
<i>Výsledek propojení prací přes železnou oponu</i>	233
<i>Propojení a kontakty se „zahraniční produkcí“</i>	
<i>v současnosti</i>	235
Epilog: Kam směřují česká urbánní studia?	239
Seznam literatury	245
Věcný rejstřík	278
Jmenný rejstřík	284

Věnováno Majce a Mirkovi Nešpůrkovým.

Poděkování

10

Poděkování

Kniha vznikla – vedle grantové podpory GAČR pro postdoktorský projekt GPP404/12/P742 „Sociologie města 20. a 21. století: klíčové problémy, diskuze a trendy“ – také díky mnoha lidem. Poděkování patří zejména recenzentům za jejich připomínky a podnětné poznámky a také kolegům a kolegyním v Česku i za hranicemi, se kterými jsem měla možnost sdílet úvahy o sociologii města. Také však patří studentům a studentkám, kteří v kurzech na Fakultě sociálních studií MU nemilosrdně kladli otázky, k jejichž zodpovězení snad kniha také přispěje. Děkuji i knihovně Fakulty sociálních studií a jejím pracovnícím, jejichž pomoc jsem často potřebovala při hledání textů nedostupných v Česku či v Brně, a také oddělení geografie na School of Environment, Education and Development na univerzitě v Manchesteru, které mi umožnilo strávit v roce 2012 měsíc v knihovně této univerzity. Osobní poděkování pak patří Csabovi Szaló, Lucii Galčanové, Barboře Vackové, Martinu Hessovi, Martinu Novému, Petru Kouřilovi a mé rodině.

Když v roce 1915 a 1925 Robert Ezra Park (1915: 577–578; 1925: 1) definoval město pro sociologické zkoumání, byly jeho definice velmi komplexní. Odkazovaly k tomu, že město je zároveň materiálním prostředím, které tvoří budovy, chodníky, infrastruktura a technologie v ní aplikované, a prostředím sociálním, tedy světem lidí a jejich vztahů. Město dokonce v jeho pohledu přesahovalo pojem „kolektivní jednotky“ (Park 1915: 578), bylo *institucí*. Město je, jak Park tvrdil, kulturním výtvozem, který se stává přirozeným životním prostředím moderního člověka a zpětně ovlivňuje jeho jednání i myšlení. Za posledních sto let se v sociologii města objevilo mnoho dalších pokusů město definovat. Jednotlivá vymezení pojmu přitom reagovala na podněty vycházející z teoretických debat v urbánních studiích i v sociálních vědách obecně. Odpovídala ale také na to, že samotné město a život v něm se postupně proměňovaly (Flanagan 2011: 369). Ještě v sedmdesátých letech někteří autoři předpokládali, že město je možné chápat jako ohraničený celek s jasným centrem a jako do jisté míry uzavřený sociálně-prostorový systém (např. Pahl 1970). Na počátku 21. století ale uvažovali už spíše o městech, která jsou fragmentovanými uskupeními různých čtvrtí a mnoha center (např. Dear [2002] 2005), případně jsou součástí městských regionů a rozsáhlých konurbací (srov. Jayne 2006: 13–14). Vedle toho města začala být na konci 20. století nahlížena jako uzly, ve kterých se protínají globální proudy – ekonomické, informační anebo proudy lidí –, a současně jsou pořád místy každodenního života (Castells 2004 podle Flanagan 2011: 380–381). Amin a Graham (1997) anebo Amin a Thrift (2002) pak komplexnost současného města zdůrazňují ve svém pohledu na ně jako na proměnlivý a otevřený systém, ve kterém se mísí rozmanité činnosti v odlišných a paralelních

rytmech, každodennost se prolíná s historickým časem a neživé prostředí se setkává s živými bytostmi. Poznávání měst se také rozšiřovalo mimo původní geografický záběr. Pokud na počátku disciplíny stály postřehy o evropských metropolích konce 19. století a výsledky výzkumů prováděných v Chicagu dvacátých a třicátých let 20. století, v současnosti se odborníci a odbornice vztahují k realitě v rozmanitých částech světa a ve městech tak různých, jako jsou Pardubice a Hong Kong, Kampala a Rio de Janeiro, Sydney a Irkutsk.

Navíc k tomu, že se proměňovala města, když se měnila podoba ekonomiky, vyvíjely se technologie, podoby komunikace, cestování či politiky, se vyvíjela i sociální teorie. Na konci šedesátých let došlo ve studiích města k paradigmatickému obratu, který byl mimo jiné spjat s pochybnostmi o možnosti definovat město jako objekt studia a s označením teorie města rozvíjené od počátku 20. století za ideologickou (Saunders [1981] 2007: 149). Otázka, čím se vlastně zabývají sociologové města, co zkoumají a k čemu se vztahují jejich teorie, pak tuto subdisciplínu už neopustila a je součástí její reflexe dodnes. Sociologie města, pokud její počátek datujeme od vydání textu Roberta Ezry Parka, oslaví v roce 2015 sto let. Ve svých počátcích byla jednou ze základních větví sociologického výzkumu a teorie obecně a jedním z prvních empiricky zaměřených podoborů sociologie. Před sto lety se silně inspirovala obecnou sociologickou teorií, pracemi Ěmila Durkheima, Georga Simmela anebo Ferdinanda Tönniese, skrze které autoři a autorky formulovali své výzkumné otázky. Současně se v rámci sociologického zkoumání města tříbily metody výzkumu, statistická analýza dat, využívání grafického zpracování dat anebo etnografické zkoumání. V průběhu posledních sto let se v rámci této subdisciplíny sociologie samozřejmě střídaly teoretické přístupy i typy otázek, které si pracovníci ve výzkumu kladli, a přibližovaly anebo vzdalovaly výzkumníky města od debat v obecné sociologické teorii.

Při zkoumání města se ovšem sociologové a socioložky potkávali s výzkumníky z jiných disciplín, zejména geografie, antropologie, historie či filosofie, a s urbánními plánovači a teoretiky architektury. Od osmdesátých let 20. století se pak hranice mezi těmito obory stávaly méně zřetelnými a namísto pečlivého rozlišování mezi sociologií města a geografii města se častěji začalo objevovat označení „urbánní studia“, které odkazuje k interdisciplinárnímu zkoumání napříč spolupracujícími disciplínami. Stoletá sociologie města tak do jisté míry splývá s tímto mezioborovým polem. Otázkou ovšem

je, zda se jedná o novinku. Robert Park totiž sám používal označení „studia městského života“ (Park 1925: 2–3) a spolupráce mezi odborníky z různých disciplín byla poměrně běžná již na počátku 20. století. Přesto je debata, zda sociologie města ještě existuje a co se s ní v rámci interdisciplinarizace zkoumání města stalo, pořád tak trochu otevřená (*viz* např. May, Perry [eds.] 2005).

O čem je tato kniha a proč

Tato kniha je o sociologii města. Je výsledkem mapování historie a současné podoby *disciplíny* (či subdisciplíny) sociologie města, a to jak v mezinárodním, tak v domácím, česko-slovenském prostředí. Není výkladem podoby a proměny města ve 20. století a na začátku nového tisíciletí. Těchto otázek se sice dotýká také, a to skrze uvedení a interpretaci prací autorů a autorek, již k teorii města a k jeho empirickému zkoumání ze sociologické perspektivy přispěli a přispívají. Tato publikace je ale v první řadě pokusem představit obor sociologie města a jeho vývoj v průběhu 20. století, včetně reflexe krizí, které disciplínu zasáhly a které více či méně překonala. Snaží se o stručné převyprávění příběhu sociologie města od jejího zrodu až po současnost, zmapování hlavních proudů v teorii města a témat, kterým se autoři a autorky věnovali. Také je výkladem příběhu jejích slabých míst, těžkých období a nakonec postupného rozostření hranic mezi sociologickým bádáním o městě a zkoumáním a teorií města v jiných sociálních vědách a vědách o prostoru. Vedle výkladu historie sociologie města a uvedení důležitých postav, které disciplínu formovaly a jejichž díla tvoří základní referenční rámec pro urbánní teorii, kniha představuje několik zásadních aktuálních debat, které jsou patrné v současné akademické produkci a které aspirují na další historický obrat ve studiích města.

Podnětů pro zpracování projektu¹ a přípravu této publikace bylo několik. Na úplném počátku, ještě v době doktorského studia, to byla osobní a palčivá potřeba získat lepší orientaci v poli sociologie města, porozumět historii studií města a odhalit, které větve, paradigmatata, diskuse a práce toto pole ovlivnily a dodnes v něm hrají významnou roli. První motivací pro přípravu projektu tedy

1 Text vznikl díky podpoře GAČR pro postdoktorský projekt GPP404/12/P742 „Sociologie města 20. a 21. století: klíčové problémy, diskuze a trendy“.

byla potřeba zorientovat se v oboru, který v mezinárodním měřítku představuje jeden z klíčových pilířů sociologického zkoumání, a současně porozumět podobě sociologie města, která se rozvíjela v bývalém Československu. V České republice zkoumání města navazuje na tradice výzkumu, které pracně udržovali Jiří Musil, Michal Illner a nově od devadesátých let tvořili pracovníci a pracovnice Sociologického ústavu AV ČR. Do velké míry je však rozvíjejí také sociální geografové a geografky a současné zkoumání města v bývalém Československu vychází z obnoveného zájmu o město u badatelů a badatelek také na poli etnologie, historie či antropologie. Zástupci těchto oborů spolu více či méně komunikují a více či méně se ve výzkumu potkávají. Současně je ale většina zejména mladých badatelů a badatelek na poli sociologie města jakýmsi samouky, pokud jde o teorii města a její historii. Při vlastním čtení původních textů postrádají možnost konfrontace s interpretacemi jiných čtenářů, chybí jim často obecný výklad, umožňující pochopit, kam která práce spadá paradigmaticky či historicky. Tato situace přetrvává i v případě dorůstající generace studentů a studentek ve vyšších ročnících univerzitního studia, kteří se pořád častěji ptají po textech a akademických debatách o podobě sociologie města v zahraničí i v českém kontextu, v minulosti a dnes. Práce s často skvělými zahraničními přehledy sociologie města je nutností a také samozřejmostí, kterou zde nezpochybňuji. Obvykle v nich ovšem nenajdeme informace o tradici výzkumu města v českém a slovenském jazykovém prostředí, či dokonce ve střední Evropě obecně. I na tyto přehledy je navíc možné se dívat jako na předmět výzkumného zájmu, ptát se, jak vlastně studia města prezentují a proč. Přehledové texty, učebnice a pokusy o výklad historie a podoby sociologie města a urbánních studií vycházely od dvacátých let 20. století (např. Anderson, Lindeman 1928). V roce 1955 představil oblasti zájmu sociologie města i její dosavadní historii Egon Ernest Bergel (1955). V sedmdesátých a osmdesátých letech se objevily další publikace, které představovaly disciplínu a často zahrnovaly také pohled autorů na to, čím by sociologie města vlastně být *měla* (např. Butler 1976; Halebsky [ed.] 1973; Spates, Macionis 1982). Jejich ohlas nebyl vždy velký,² až na výjimky, které měly podstatný dopad na disciplínu a staly se důležitým příspěvkem ke kritické diskusi teorie města (zejména Saunders 1981). Pozdější práce zahrnují například Flanaganovu *Contemporary urban*

2 Podle počtu citací uváděných Google Scholar.

sociology (1993) nebo Shortův velmi přístupný a čtivý úvod do urbánních studií v podobě knihy *The urban order* (1997). Za posledních deset let se pak objevily další publikace, které představují urbánní studia a teorii města, a to zejména skrze mapování ústředních témat (Short 2006; Stevenson 2013) anebo uvádění klíčových konceptů (Gottdiener, Budd 2005). Specifickými díly pak jsou čítanky, obvykle poskytující pouze stručný úvod k úryvkům textů, které jsou editory a editorkami považovány za klíčové anebo ilustrativní pro danou problematiku. V roce 2005 vyšla čítanka sociologie města (Lin, Mele 2005) a k dispozici jsou také čítanky, které se nevztahují ke konkrétní disciplíně, ale spíše k městu obecně, například *The Blackwell City Reader* (Bridge, Watson [eds.] 2010) a popáté vydaný *The city reader* sestavený LeGatesem a Stoutem ([eds.] 2011). Tato kniha zmíněné práce bere v potaz, opírá se o ně a občas čerpá z jejich výkladů, případně je konfrontuje. Zároveň se ale pokouší o zmapování sociologie města z pohledu, který je nutně zakotven ve zdejším prostředí. Zejména pak hledá vlastní pojetí psaní historie disciplíny a jejího přehledu.

Kniha se vztahuje také k pracím, které vyšly v českém a slovenském prostředí za poslední desetiletí. Některé z nich mají podobu časopiseckých statí a představují historii disciplín ve zvoleném období. Jedná se například o Musilovy stati o sociologii města v druhé polovině 20. století (Musil 2003) nebo o sociologii bydlení (Musil 2005b). Knižní publikace představující disciplíny, které se věnují studiím města, najdeme v případě urbánní antropologie (Bitušiková 2003) či filosofie města (Marcelli 2008). Knihy uvádějící a popisující zkoumání města ze sociologické perspektivy bohužel v posledním období spíše chybějí. V roce 1967 vyšla Musilova *Sociologie soudobého města*, ale od této doby se podobný projekt neobjevil. Tato kniha se řadí k dalším textům, které se pokoušejí vyložit, jak se tvořilo vědění o městě v sociálních vědách, tedy vyložit skrze výzkum v knihovně, co napsali o městech jiní autoři a autorky. Na druhou stranu, rozhodně neusiluje pouze o to, aby reprodukovala a třídila cizí myšlenky. Cílem bylo zpracovat text zaměřený na představení historie sociologie města a jejích klíčových prací, který se zároveň pokouší o nový výklad dnes již klasických děl a o představení této disciplíny v perspektivě debat, jež se aktuálně rozvíjejí v urbánních studiích. Opětovné čtení textů se tak odehrávalo skrze prizma současných diskusí, které apelují na větší sebereflexi výzkumníků a které chápou tvorbu vědění v určité disciplíně jako sociální aktivitu.

Ta je navíc vždy zasazena do konkrétního historicko-geografického kontextu, který se odráží v podobě dané disciplíny. Psaní historie určitého oboru dává možnost kriticky nahlédnout, jak se utvářel jeho „kánon“, jak byla a je vykládána jeho historie, velké úspěchy i jeho slabiny a těžká období. Právě takovou možnost se snaží zohlednit tato publikace. Kniha si tak klade mimo jiné otázku, jak vlastně vznikají „školy“ v rámci sociologie města a urbánních studií anebo jaký legitimizační potenciál má samotné označení „škola“ pro to, aby byl konkrétní proud teorie uznán za důležitý směr. Sleduje také, které snahy o definici urbánní sociologie se objevily a „nepřežily“, a ptá se, proč jejich zdánlivě sebevědomý nástup vystřídalo brzké zapomnění (např. urbánní sociologie podle Raymonda Pahla [1970]). Skrze čtení původních textů i výkladů jiných autorů mapuje transformace, kterými procházely myšlenky i formulace teorií, co z nich zbylo v procesu kritického čtení, anebo jak byly naopak rozvíjeny. Příkladem může být sledování inspirace Simmelovými pracemi u Louise Wirtha a následná interpretace Wirthovy teorie urbanismu (1938) a její redukce v pohledu pozdějších autorů (např. Fischer [1976] 2005).

Hledání a interpretace textů, které představují klasiku anebo stěžejní práce nedávného období, tedy reagovaly na dvě základní diskuse v urbánních studiích. Zaprvé na debatu o krizi a zániku sociologie města jako samostatného oboru, která se disciplínou táhne od konce šedesátých let, zadruhé na debatu o nutnosti rozvinout nové pojetí teorie a zkoumání města, a to v projektu „kosmopolitních urbánních studií“ (Robinson 2006). Interpretace textů proto byla vedena jednak snahou porozumět disciplíně, která byla od šedesátých let pořád častěji popisována jako obor procházející krizí. Chtěla jsem zjistit, co se pod touto krizí rozumí, a pochopit, proč se v posledních deseti letech opět objevuje potřeba výzkumníků města debatovat o budoucnosti této subdisciplíny (*viz* debatu *The Future of Urban Sociology*, May, Perry 2005). S tím je spojeno také to, že vedle klasických textů, přehledových prací a výkladů z pohledu jiných autorů kniha pracuje i s poznatky o sociologii města jako o „sociálním poli“ (Bourdieu 1998), ve kterém se pohybovaly různé postavy, vznikaly a zanikaly instituce, navazovaly a přerušovaly se spolupráce (jak to popisuje např. Lannoy [2004]). V případě oddílu knihy, který pojednává o sociologii města v Československu, je snad nejvíce zřetelná snaha reflektovat podmínky, ve kterých práce vznikaly, a rozvinout také úvahy o tom, odkud a kam míří urbánní

studia v tomto prostředí. Druhou inspirující diskusí, která rámovala celý projekt a odráží se i v pojetí knihy, je diskuse, která se rozvinula v reakci na práce Jennifer Robinson. Tato autorka (zejména Robinson 2003; 2006) totiž formulovala kritiku teorie města a urbánních studií, ve které ukazuje, nakolik je sdílené odborné vědění o městě (*městě obecně*), o které se mezinárodní komunita vědců opírá, ve skutečnosti odvozeno z výzkumu malého počtu měst západního světa a světových metropolí. Teorie města podle ní vykazuje omezení v tom, jak chápe město. Tato omezení vyplývají z limitovaného geografického záběru dosavadního výzkumu a také ze stereotypního zobrazování (pokud ne přímo z ignorování) měst mimo „západní svět“. Robinson a autoři a autorky, kteří její myšlenky dále rozvíjeli (např. Roy 2009; Edensor, Jayne [eds.] 2012; Bell, Jayne 2009; McFarlane 2010 a další) tak upozorňují na nutnost rozšířit záběr teorie města o zkušenosti dosud málo prozkoumaných měst, a reformulovat koncept města v urbánních studiích. Jak podrobně vysvětluje kapitola s názvem *Je možná komparativní historie urbánních studií?*, pojetí tohoto textu vychází ze snahy převést zmíněné kritické návrhy do reflexe toho, jak jsou psány a vyprávěny příběhy urbánních studií. To mimo jiné představuje úkol zahrnout při mapování historie a podoby vědění o městě poznatky, které se tvořily mimo angloamerické prostředí. Proto je *Sociologie města 20. a 21. století* napsaná s důrazem na výzkumy provedené v (post)socialistickém kontextu. Zařazením oddílu o historii a podobě urbánní sociologie v Československu do roku 1992 a v České republice dodnes, a zejména mapováním kontaktů mezi touto zdejší tvorbou a mezinárodními teoriemi a výzkumy města, se tak kniha snaží rozšířit vyprávění příběhu sociologie města (obecně) o poznatky, které čtenáři nejspíš nenajdou v knihách psaných v jiných jazycích. Kniha se tak snaží nabídnout pohled na sociologii města a na urbánní studia jako na vědu poznamenanou tím, že vznikala v různých částech světa a v různých historických obdobích. Také se snaží sledovat spojení a souvislosti – v podobě odkazování se, kritického promýšlení, vymezování se či následování myšlenek jiných –, které jsou viditelné mezi jednotlivými pracemi konkrétních autorů. Podstatné je, že tyto linky nacházíme nejen v různých obdobích historie disciplíny, ale také napříč jednotlivými kontexty a jazykovými oblastmi. Jasná propojení tak existují i mezi teorií a výzkumem města v Československu, ČSSR a České republice a mezinárodní produkcí. Jejich sledování a perspektiva inspirovaná projektem psaní a tvoření „kosmopolitních urbánních studií“

(Robinson 2006) je inovací, kterou se kniha pokouší nabídnout k další debatě.

Co čtenáři a čtenářky v knize najdou a co už ne

Kniha sestává z jedenácti hlavních kapitol. V první a druhé kapitole jsou představeny kořeny sociologie města ještě před jejím ustavením coby specifického oboru studia chicagskou školou. První kapitola uvádí autory a práce, které se věnovaly popisu a analýze života ve velkých městech v 19. století. Motivace autorů, jako byl Charles Booth nebo Friedrich Engels, ovšem měly charakter spíše „politický“ než vědecký (*viz* Choay 1965: 13–14). Přesto právě oni významně přispěli k rozvoji disciplíny tematicky, metodologicky i teoreticky. Jsou zde představeni jako výjimečné a vzájemně odlišné příklady tvůrců, jejichž postřehy, které pocházejí z druhé poloviny 19. století, ovlivnily mnohé další autory v následujících desetiletích. Druhá kapitola uvádí dnes již klasické texty sociologie města, které sice ještě nevznikaly pod touto hlavičkou, ale pozdější autoři je mezi klasiku sociologie města stabilně řadí. Práce Georga Simmela a Ferdinanda Tönniese se staly základními zdroji inspirace pro autory chicagské školy a jejich analýzu města a také byly již mnohokrát vykládány jinými autory. Proto jsou zde tyto práce, které tvoří kořeny sociologie města, představeny souběžně se sledováním toho, jak byly čteny pozdějšími teoretiky města, i toho, jak je vykládají jiní historikové a historičky sociologie města a urbánních studií. Je zajímavé, že současné výklady těchto klasiků skutečně nejsou jednotné.

Třetí kapitola představuje chicagskou školu skrze čtení výběru z jejich ústředních textů. Čtvrtá kapitola se pak věnuje podrobně sociologii a teorii města v podání jednoho z chicagských sociologů – Louise Wirtha. Byl to právě Wirth, kdo rozvinul ústřední teorii města (urbanismu) na konci třicátých let 20. století. Představovala první systematickou teoretickou koncepci v sociologii města, stala se stimulem pro vznik mnoha dalších prací, a současně byla ostře kritizována v následujících desetiletích. Wirthova práce na poli sociologie je ovšem komplexní a pestrá. Zaslouhuje si pozornost i kvůli tomu, že je skrze ni možné nahlédnout na chicagskou školu v celku, tedy jak na její empirické zkoumání Chicaga, tak na pokusy o tvorbu teorie, a nakonec také na přesahy akademické práce a na aplikace vědění v praxi, zejména v plánování měst. Pátá kapitola se věnuje

textům, které vznikly v reakci na chicagskou školu a posouvaly sociologii města skrze kritiku jejího přístupu. Zároveň mapuje vývoj této disciplíny od období jejího vzestupu na počátku 20. století do ústupu, ke kterému došlo v poválečném období.

Kritiky chicagské školy stály u zrodu nové větve urbánních studií (nejen sociologie, ale také geografie) v poslední třetině 20. století. Šestá a sedmá kapitola proto mapují paradigmatický obrat, který přinesl příklon k politické ekonomii, a představují kritická urbánní studia. Šestá kapitola se soustředí na pokus ustavit novou, kritickou sociologii města v podání Raymonda Pahla, který se objevil na přelomu šedesátých a sedmdesátých let, a *neoweberiánský* (Musil 2003) proud teorie města obecně. Sedmá kapitola je pak věnována specificky směrům, které jsou označovány za neomarxistickou větev urbánních studií, s důrazem na vliv Henriho Lefebvra, Manuela Castellse a Davida Harveyho. Na konci osmdesátých let nastal v urbánních studiích opět obrat a *strukturalistické* (Flanagan 2011: 370) teorie se staly předmětem kritiky ze strany „postmodernistů“.

Osmá kapitola představuje dvě aktuální debaty v urbánních studiích, které, jak je zmíněno výše, rámuje také celý text knihy. Sleduje, co pro sociologii města znamená postupující interdisciplinarita a potkávání mezi disciplínami v rámci urbánních studií. Následně uvažuje nad tím, jaké změny přináší do zkoumání a teorie města projekt „kosmopolitních urbánních studií“ (Robinson 2006). Zabývá se jednak proměnami koncepce komparativního výzkumu, jednak přenáší základní body kritiky do projektu sebereflexe v rámci psaní historie disciplíny. Nakonec vymezuje strategie komparativní a „kosmopolitní historie urbánních studií“, které se tato kniha ostatně také snaží alespoň do jisté míry naplňovat.

Tři kapitoly zařazené do poslední části knihy se věnují představení sociologie města a urbánních studií v českém (československém) kontextu. Devátá kapitola mapuje historii a zrod sociologie města v Československu na začátku 20. století. Představuje stručnou historii disciplíny, aby pak podrobně uvedla práce Jiřího Musila jako jedné z hlavních postav sociologie města v Československu. Ukazuje, jak se v zaměření výzkumu a v jeho aplikované podobě odrážela doba, ve které práce vznikaly, a současně sleduje, jak se formovaly teoretické koncepce, které se vztahovaly specificky na prostředí socialistických zemí. Desátá kapitola pak představuje vývoj urbánních studií v České republice – a částečně na Slovensku – po roce 1989, ovšem v propojení a s odkazy na mezinárodní tvorbu věnovanou

postsocialistickým městům obecně. Poslední, jedenáctá kapitola se pak věnuje popisu vzájemných propojení mezi sociologií města a urbánními studii v České republice a Československu s mezinárodní tvorbou, a to jak před, tak po roce 1989. Představuje například debatu o socialistické urbanizaci, která se odehrála na stránkách mezinárodních časopisů v osmdesátých letech za účasti českých vědců i odborníků z jiných socialistických zemí.

Jsem si jista, že jiní autoři a autorky by volili jiné strukturování textu, vybrali jiná díla, interpretovali by je jinak a debaty, které by rozvíjeli, by také mířily mnoha směry, které tento text bohužel neprozkoumává. Při šíři záběru sociálněvědního studia měst představuje tato práce nevyhnutelně *výběrové* uvedení jak historie, tak autorů, děl a ústředních témat. Je víc než pravděpodobné, že některým čtenářům a čtenářkám bude chybět to téma, které je pro ně nejvíce podstatné, anebo budou marně pátrat po autorovi či autorce, kteří je primárně zajímají. Poměrně velký důraz je zde například kladen na představení kritických studií města, které vycházejí z neomarxismu. Naopak chybějí odkazy na práce Ruth Glass anebo na texty, které byly velmi inspirativní a vznikly na pomezí sociálních věd a urbánního plánování či teorie a historie architektury (např. texty Kevina Lynche [2004], Jane Jacobs [1961] anebo mnohé z nedávno publikovaných studií a teoretických textů, které jsou přitom stejně důležité jako ty zde zařazené). Tato volba vycházela do velké míry ze snahy představit díla, která byla v československém zkoumání města od devadesátých let 20. století poměrně málo čtena a používána. Musil (2003: 138) upozornil na zajímavou tendenci vědců v zemích státního socialismu odkazovat spíše k newweberiánským proudům, a to v době, kdy v západním světě převažovala neomarxistická perspektiva. V devadesátých letech pak nastoupilo určité ignorování této části kritického studia měst a výraznější (opětovné) prozkoumávání textů autorů, jako je David Harvey, Manuel Castells nebo Henri Lefebvre, se pak začalo v českých urbánních studiích objevovat až po přelomu tisíciletí. Porozumění tomu, jak se tato perspektiva formovala, jakým způsobem se vymezovala vůči studiím města z první poloviny 20. století, jaké podněty přinesla a do jakých debat vstoupila, je však důležité pro pochopení celkového vývoje sociologie města. Proto se je pokouším nabídnout, a to i za cenu toho, že v knize nutně chybí diskuse jiných přístupů, které byly v české akademické produkci více využity a diskutovány.

Možným rizikem výběrovosti je také to, že uchopení určitého tématu budou čtenáři a čtenářky vnímat jako neúplné či odlišné od jejich vlastního pojetí a interpretace textů jako málo přesvědčivé. Podobnou volbu klíčových oblastí zájmu, ústředních autorů a děl a způsobu jejich uvedení – a v důsledku omezení toho, co a jak je prezentováno jako klíčová díla oboru a aktuálního zkoumání města – však musí provést každý autor či autorka, která má v úmyslu představit historii a teorii urbánních studií. Činí někdy velmi frustrující rozhodnutí a volby a možná také místy narážejí na vlastní limity, tak jako jsem na ně narážela já. Srovnání aktuálních přehledových prací o urbánních studiích či o sociologii města v mezinárodní produkci ukazuje, že na tom, co představuje náplň této subdisciplíny, se autoři ve výsledku příliš neshodují. Velmi se také liší strategie třídění témat a způsob jejich uchopování a předložení čtenáři. Navíc může prezentace oboru sociologie města sledovat chronologickou strategii výkladu, ke které přistupuje i tento text. Stejně dobře ale může být disciplína představena skrze sledování vybraných témat a oblastí výzkumu (např. nerovnost, etnicita, genderové vztahy, materiální prostředí apod.). Obdobnou strategii volí autoři, jejichž texty jsou určeny například začínajícím studentům urbánních studií a uvádějí město jako předmět či oblast studia (např. Short 2006; Stevenson 2013). Jejich cílem je obvykle seznámit čtenáře s tím, co město představuje pro sociální vědy, jak k němu přistupují a jaké otázky a výzkumné problémy nejčastěji řeší. Utřídění historického vývoje disciplíny a podrobná diskuse vybraných děl pak v těchto knihách obvykle nemají místo a jsou spíše okrajové.

Tento text se snaží chronologicky uvést zásadní momenty, které se v sociologii města a urbánních studiích odehrály, snaží se nalézt kořeny disciplíny a odhadnout její směřování v současnosti, a obrací se přitom na různé typy čtenářů. V první řadě chce oslovit kolegyně a kolegy, kteří se také zajímají o historii a měníci se podobu studií města v průběhu 20. století a o debaty, které se na tomto poli odehrávají. Vedle „sociologů města“ snad může být zajímavá i pro ty, kdo se zajímají o vývoj a proměny sociologie obecně, a to zejména s ohledem na propojení mezinárodního vývoje a vývoje sociologie v bývalém Československu. Zároveň se pokouší oslovit odborníky a odbornice z dalších oborů, kteří se věnují poznávání města a jeho teorii. Právě oni při své práci zřejmě potkávají sociology a socioložky a podobně jako tato publikace pozorují prolínání jednotlivých disciplín v rámci urbánních studií. Všem kniha nabízí

určitou interpretaci historie sociologie města a také výklad vybraných textů a aktuálních debat. Obojí je otevřeno kritice. Opětovné uvedení klíčových textů, stejně jako jejich volba a nabídnutý příběh historie disciplíny, mohou (a měly by) být předmětem debat. Jejich vyvolání je ostatně také jedním z cílů této knihy. Text je dále určen studentům a studentkám sociologie. Užitek z něj snad mohou mít ti studenti či začínající badatelé, kteří se zajímají o studium města a sami by rádi do urbánních studií přispěli. Orientace (ač výběrová) v tom, jak toto pole vlastně vypadá a jak se v minulosti formovalo, či co řeší autoři v současnosti, jim snad pomůže v tom, aby si v něm našli svoje místo.

Výzkum a teoretické
úvahy o městě
před ustavením
urbánní sociologie

Sociologie města jako zvláštní „program“ studia (Park 1925: vii) v rámci sociologie vznikla v podstatě až s chicagskou školou urbánní sociologie v USA. Až Robert Ezra Park totiž vyslovil myšlenku, že moderní město vyžaduje zvláštní pozornost jako životní prostředí člověka a jako místo, kde se vytvářejí nové sociální vazby a které ovlivňuje „lidskou povahu“ (Park 1925: vii). Pro jeho prozkoumání se tak měla ustavit „studia městského života“ (Park 1925: 3) s poměrně komplexním zaměřením. Chicagská škola však při formulaci výzkumných problémů a teoretických premis reagovala – kromě specifických podmínek v rostoucí průmyslové metropoli Spojených států – na práce, které předtím vznikly v Evropě. Park i jeho mladší spolupracovník Louis Wirth byli výrazně ovlivněni zejména Georgem Simmelem a Durkheimovou sociologií, ale i Darwinovou teorií (Saunders [1981] 2007: 49), zejména v podobě sociálního darwinismu (Judd 2011: 5). Ustavující se sociologie města mohla také kriticky vycházet z průzkumů, pozorování a komentářů o životě v moderních průmyslových velkoměstech, které nabídli evropští autoři v průběhu 19. století (např. Charles Booth). Vedle odkazů na tyto práce se začínající studium města zároveň opíralo o sociologické teorie, ve kterých sice město nehrálo důležitou roli, ale přesto bylo zmiňováno alespoň okrajově. Kořeny sociologie města tak tvoří texty na pomezí filosofie a sociální teorie, texty akademické a esejistické, a pak také práce, jejichž cílem bylo empirické a popisné prozkoumání problémů spjatých s životem v rostoucích velkoměstech Velké Británie, západní Evropy a Spojených států v průmyslovém kapitalismu. Motivací pro psaní i samotné zkoumání v tomto druhém případě pak obvykle nebyla snaha produkovat texty pro akademické publikum. Často jejich autory motivovala spíše touha

přistoupit k politickému rozhodnutí, zasadit se o reformy, směřovat k revoluci v sociálním uspořádání anebo prosadit urbanistické zásahy do městského prostředí. Soustředili se zejména na poznávání podmínek života a bydlení dělnické třídy a lidí stěhujících se za prací z venkova, avšak přesto přinášeli někdy velmi významné a inspirativní postřehy a poznatky, které silně ovlivnily teorii a výzkum města v pozdějším období.

Díky těmto dvěma větvím v počátcích sociologického myšlení o městě tedy nevznikala sociologie města na začátku 20. století v USA zcela z ničeho. Určitým způsobem etablované bylo jak filosoficko-esejistické přemýšlení o městě, tak jeho empirické poznávání. Na druhou stranu ale mnohé práce, které tyto kořeny tvoří, nebyly pozdějšími autory brány příliš vážně a sloužily spíše jako materiál, vůči kterému se sociologové jako Robert Ezra Park mohli užitečně vymezit (ačkoli je otázkou, nakolik byl tento pohled oprávněný). Například výzkumy chudoby a sociodemografických charakteristik jednotlivých čtvrtí v Londýně, které prováděl Charles Booth v 19. století, Robert Park chápal jako určité obohacení vědění a „historické dokumenty“, ne však jako opravdovou vědu (Pfautz 1967: 5). Podobný přístup a zaměření jako Booth měly také reformně založené výzkumnice působící v Chicagu. Jak vysvětluje Daphne Spain (2011), právě zde Jane Addams a Ellen Gates Starr založily v roce 1889 sídlo Hull House jako centrum zasazující se o sociální reformy a současně sdružující výzkumnice a akademicky vzdělané ženy. Hull House se stal „základnou, ze které [Jane Addams] vedla energické kampaně za zlepšení podmínek bydlení a práce imigrantů“ (Spain 2011: 51). Současně toto centrum shromažďovalo data o podmínkách bydlení, provádělo výzkumy, které byly publikovány v odborných časopisech (např. Breckinridge, Abbott 1910), dávalo prostor pro vlastní tvorbu (např. Addams 1902) a překládalo díla zahraničních autorů, včetně Engelsovy knihy *Postavení dělnické třídy v Anglii* (Spain 2011: 60). Jeho pracovnice takto postavily základ pro sociální politiku jako obor (*viz* Spain 2011: 51, 60–61). Přesto však byla i jejich práce podle Daphne Spain (2011) sociology města z Chicagské univerzity spíše přehlížena.

Jak vyplývá z prací pozdějších historiků (Lannoy 2004; Pfautz 1967; Spain 2011), nezáměr ze strany akademiků na Chicagské univerzitě byl dán zejména tím, že Boothovy výzkumy i práce Jane Addams byly v jejich očích pouhým projektem deskripce situace v konkrétním městě (Londýně, Chicagu) a v určitém historickém

momentu. Navíc se zaměřovaly na zkoumání sociální stratifikace a na sledování dopadů chudoby na obyvatele města, a to s cílem tuto situaci měnit. Krom deskripce se totiž autoři jako Booth či Addams pokoušeli své poznatky o situaci převést do návrhů, jak problémy řešit zaváděním reform. Tato díla tedy v podstatě neformulovala obecná tvrzení o městech, a dokonce neodkazovala na žádné práce, jež by poskytovaly teoretický a konceptuální rámec pro interpretace. Nebudovala teorii a všeobecný rámec pro výzkum a interpretaci, což naopak univerzitní sociologové považovali za klíčové. Metodologicky Boothova práce posouvala sice dále zkušenosti se statistickou analýzou dat, ovšem nevyhnula se chybám či nedokonalostem v jejím použití (*viz* Pfautz 1967). Parkovo vymezení se vůči reformně orientovaným průzkumům města a jeho diskurzivní ustavení sociologie města jako samostatného oboru spjatého s akademií dokonce podle Pierra Lannoye (2004: 51) odsoudilo práce, jež předcházely akademickému zkoumání města, k pozici „předvědeckých prekursorů“ a amatérských počínů, a to navzdory jejich originálnímu přístupu či získaným poznatkům.

Pokud jde o druhou větev prací, které předcházely ustavení sociologie města, tedy o sociologickou teorii rozpracovanou autory 19. a počátku 20. století, ta měla jako potenciální základní kámen pro samostatnou subdisciplínu urbánní sociologie zase jiný nedostatek. Postřehy a argumentace, které nacházíme například u Georga Simmela či Ferdinanda Tönniese, představují sice jasnou a propracovanou teoretickou koncepci, ovšem – jak upozorňují další autoři (např. Saunders [1981] 2007; Stevenson 2013: 133) – nejedná se, alespoň ne explicitně, o teorii *města*, ale spíše o teorii sociální změny či modernizace. Město pro tyto autory představovalo většinou „vyjádření“ anebo výsledek sociální změny, jakousi specifickou prostorovou a sociální formu, která se v procesu změny zrodila. Jako takový nový fenomén město jednak umožňovalo pozorovat a analyzovat probíhající sociální změny spjaté s procesem modernizace (Savage et al. 2003: 8). Zároveň – v případě velkoměsta – tato nová prostorová a sociální forma odpovídala nové historické situaci, novému sociálnímu řádu, a byla chápána jako fenomén, který sociální změnu sám posiluje. Město reprezentovalo pro autory, jako byl Simmel, prostor, který změnu sociálního řádu, norem vztahů a zvyků umožňuje, či dokonce podněcuje. Ovšem když Peter Saunders psal v osmdesátých letech 20. století historický přehled pohledů na město v sociální teorii, komentoval tendenci pozdějších sociologů